

József Sarudi Sebestyén

DOCUMENTAREA PATRIMONIULUI CONSTRUIT LA SCARA LOCALITĂȚILOR ÎN ZONELE LOCUITE DE MAGHIARI DIN TRANSILVANIA (RAPORT SUMAR)

Nu e o sarcină neglijabilă identificarea factorilor economici și gospodărești care au determinat evoluția unei așezări date, precum și felul în care viața comunitară a societății locale s-a integrat organic în cadrul construit al așezării. Unul din factorii principali, de acum evident, de degradare a mediului natural din Ungaria și Bazinul Carpatic, este dispariția industriilor de târg, sătești și familiale, limitarea sau desființarea creșterii animalelor în târguri și la sate. Acest lucru nu poate fi separat de depopularea și îmbătrânirea satelor, de forțarea politică cu orice preț a așa-numitei urbanizări socialiste.

Procesul a fost însoțit și de faptul că uneori au fost „asanate” și demolate centre de așezări constituite în Evul mediu, sau în fazele timpurii ale modernității, sau chiar în cursul secolelor XIX și XX; în locul caselor citadine cu grădini nu se mai pot vedea azi decât blocuri din panouri, mari consumatoare de energie, cu cheltuieli de întreținere înspăimântător de înalte. Toate acestea pot semnala că țesutul construit, structura așezărilor, tipurile de așezare, formele de ocupare a teritoriului experimentate istoric nu sunt numai o cheștiune teoretică, ci pot oferi și importante puncte de sprijin tehnice, de concepție, de organizare pentru rezolvarea problemelor arzătoare ale societății prezente.

Antal Filep¹

Se fac aproape 21 de ani de când, la începutul anului 1988, „Conducătorul” a anunțat programul devenit notoriu cu numele său oficial de „sistemizare”. Sute de sate urmau să fie anihilate, ca apoi locuitorii lor să fie înghesuiți în blocurile de panouri mari ale cartierelor urbane. Dincolo de faptul că ar fi distrus definitiv viața celor care le locuiau, proiectul acesta ar fi făcut să dispară valoroasa moștenire culturală și arhitecturală a satelor din România. *La sfârșitul anului 1988 – în urma protestelor internaționale, dar și din lipsa mijloacelor materiale necesare – România a încetinit ritmul executării programului de distrugere a satelor. Conform ideii inițiale, satele desemnate urmau să fie nimicite cu buldozerul. Noile luări de poziții mărturisesc intenția de a nu demola satele destinate desființării, ci de a le lăsa să dispară, de la sine. Avem presupuneri întemeiate și despre ce*

înseamnă strămutarea neforțată. Se desființează școlile sătești, raritatea circulației autobuzelor de distanță îi obligă pe copii să meargă pe jos la școala comunală. Sunt oprite toate serviciile de stat – asistență medicală, poștă și curent electric –, ceea ce obligă astfel populația la părăsirea localităților mici. În această privință, presa românească a verii 1988 nu relatează despre demolări sau distrugereri ale satelor, ci scrie despre construire și modernizare.²

Ce se întâmplă însă începând cu ianuarie 1990 în mediul ocrotirii oficiale a patrimoniului din Ungaria? Un grup de specialiști ai (pe atunci) Inspectoratului de Stat al Monumentelor (Országos Műemléki Felügyelőség, OMF) – organizat de semnatarii acestor rânduri – a luat legătură deja în februarie 1990 cu cele două asociații civile profesionale ardelenene care se constituiseră din primele săptămâni ale anului și astfel a putut avea loc la Sfântu Gheorghe întâlnirea monumentiștilor români și maghiari, pregătită de grupul de conservare a monumentelor din Trei Scaune.³ În urma întâlnirii, la solicitarea noastră, OMF a făcut posibilă organizarea adunărilor anuale (vreme de trei ani începând cu 1991⁴) ale colegilor preocupați de patrimoniul construit al regiunii noastre (pe atunci mai ales arhitecți și ingineri), care trăiesc și muncesc în țările vecine. În această perioadă, am organizat la OMF expoziții cu releveele arhitecților ardeleni și din Ungaria din anii 1980. Faptul că în timp ce se elaborau proiectele de sistemizare rurală, sub pretextul fundamentării profesionale a acestora, grupuri de arhitecți relevau locuințele sătești, arată absurditatea regimului comunist din România. Așa au fost făcute acele relevee de „arhitectură populară” în satele ardelenene, dintre care noi am putut prezenta materialul din Trei Scaune în cadrul unei expoziții organizate la OMF în 1990.⁵

Pe baza unei înțelegeri între Comitetul Național German al ICOMOS și Comisia Monumentelor Istorică din România, cu participarea semnificativă la cheltuieli a guvernului german, s-a început din 1992 documentarea patrimoniului cultural săsesc din

¹ FILEP A. 2008, 62–63.

² R. SÜLE A. 1990.

³ KOVÁCS K. 1991; S. SEBESTYÉN J. 1991.

⁴ SEBESTYÉN J. 1992.

⁵ SEBESTYÉN J. 1990.

Transilvania. Organizatorii germani au semnalat deja din 1993 – cu prilejul consultărilor avute – că întrevăd posibilitatea colaborării cu specialiștii maghiari, a cooptării lor la program. Cei care au propus dinspre partea maghiară documentarea patrimoniului cultural maghiar din Ardeal – între care și mine –, am obținut din vara anului 1993, în urma discuțiilor cu partenerii germani, români și maghiari din România, ca Oficiul de Stat pentru Protecția Monumentelor (Országos Műemlékvédelmi Hivatal, OMvH), succesoare instituțională a OMV, să sprijine inițiativa noastră. În 1997 organisme române și maghiare de conducere a conservării patrimoniului au stabilit printr-o declarație de intenții că vor sprijini reciproc continuarea programului de documentare arhitecturală a așezărilor ardeleni locuite de maghiari, început în cadrul colaborării trilaterale. În calitate de coordonator al proiectului de inventariere, am pregătit proiectul de concurs comun înaintat de Fundația „Teleki László”, OMvH, Siebenbürgisch-Sächsischer Kulturrat cu sediul la Gundelsheim (Germania) și Societatea „Keöpeczi Sebestyén József” pentru Protecția Monumentelor, din Sfântu Gheorghe. Proiectul a câștigat sprijinul financiar al Comisiei Europene. Mulțumit acestei susțineri, a devenit posibilă demararea programului de cercetare, conceput să dureze mai mulți ani.

Primele recoltări complete de date, documente fotografice și relevee ale imobilelor valoroase din patrimoniul construit local, precum și ale bunurilor mobile bisericesti, au avut loc în 19 localități ale Bazinului Baraolt (Erdővidék, ținutul împădurit), apoi în cursul anilor 1998-1999 în 44 așezări de pe valea (superioară) a Nirajului (Nyárad). Prima etapă, începută în 1997, a lucrărilor de documentare a patrimoniului (în Bazinul Baraolt, unul dintre micro-peisajele culturale caracteristice ale actualului județ Covasna) a mai beneficiat, pe lângă sprijinul UE, și de finanțări provenite din fonduri maghiare pentru cercetare științifică și de la OMvH; apoi, din 2000, continuarea programului a fost posibilă grație finanțării acordate de ministerul ungar al patrimoniului cultural. Releveele primei unități peisajere au fost prezentate în 1998 sub titlul *Patrimoniul construit al Ținutului Împădurit*, împreună cu spectaculoasa expoziție de fotografii aeriene realizate în cadrul programului săsesc de inventariere, în sediul Oficiului pentru Protecția Monumentelor.⁶

Continuarea documentării așezărilor, laolaltă cu organizarea releveelor de pe valea Nirajului, a fost preluată din 1999 de Fundația Culturală „Entz Géza” din Cluj. Recoltarea de date la fața locului și releveele au fost începute și în alte așezări în afara celor amin-

tite – Ciucul de Jos, cele două văi ale Homoroadelor și Trei Scaune de Sus. Tot aici trebuie să menționez o consecință a acestor campanii de relevee: au fost făcute inventarieri ale patrimoniului local și în alte zone ale Bazinului Carpatic, de pildă în ținutul Murei din fostul județ Zala (azi în Slovenia), iar mai recent în Slovacia, în împrejurimile localității Filakovo, pe valea râului Iplom (Ipoly) – în zonele din preajma frontierei –, dar și dincolo de Carpați, în așezările moldovenești locuite de maghiari. În schimb, în zonele ardeleni amintite, lucrările au încetat din cauza secării surselor ungurești de finanțare.

În cursul vizitelor pe teren a devenit limpede că în bazinul Carpatic se găsesc în număr foarte semnificativ valori patrimoniale încă necunoscute sau ascunse, de interes local sau național, iar acestea conduc la numeroase descoperiri științifice noi, având însă o bătaie chiar dincolo de acestea. Monumentele păstrate, aflate adesea abia într-o stare de subzistență, ascund valori importante care în lipsa întreținerii necesare, a utilizării demne și de durată sunt amenințate de dispariție. Acest pericol este deosebit de mare în zonele de frontieră unde valori culturale de neînlocuit, păstrate până azi datorită izolării, pot dispărea pe veci, adeseori fără ca existența lor să fi fost măcar semnalată: comunitățile locale sunt incapabile să-și îngrijească patrimoniul construit sau nu au cunoștință de posibilitatea utilizării de durată a patrimoniului construit, de aceea acesta poate cădea victimă unor dezvoltări întâmplătoare, neconștientate. Mai cu seamă dacă intenția de dezvoltare nu are ca scop îmbunătățirea condițiilor locale de viață, valorificarea forței de muncă locale, nevoia de a pune în valoare valorile culturale locale, ci numai maximalizarea profitului.

Întreținerea, păstrarea și darea mai departe a monumentelor de valoare, care constituie patrimoniul cultural, este datoria de primă importanță a fiecărei generații. Grație acestei recunoașteri, în națiunile sănătoase se manifestă nevoia ocrotirii patrimoniului cultural, ca și conștiința faptului că cei prezenți nu sunt proprietarii exclusivi, ci moștenitorii și utilizatorii pe termen limitat ai bunurilor acumulate de precursori. Francezul Boissy d'Anglas a formulat aceasta în tratatul său de la 1794 astfel: *Păstrați valorile artelor, științelor și spiritului... acestea sunt tezaurul secolelor, nu proprietatea voastră. Nu puteți dispune de ele decât dacă asigurați păstrarea lor.* Scopul nostru privind conservarea patrimoniului imobil este nu numai păstrarea valorilor și întreținerea lor. Activitățile desfășurate în acest domeniu nu sunt scopuri în sine, ci mijloace pentru a lăsa moștenire patrimoniul construit generațiilor viitoare. Așa cum

⁶ SEBESTYÉN J. 1998.

a scris John Ruskin în cartea sa, *Cele șapte lămpi ale arhitecturii: trebuie să rostesc adevărul, anume că a păstra sau nu monumentele vremurilor trecute nu este nici o chestiune practică, nici una sentimentală. Ele nu ne aparțin. Aparțin parțial celor care le-au construit, parțial tuturor acelor generații care vor veni după noi. Morții încă mai au un drept asupra lor; ceea ce ei au trudit să realizeze... noi nu avem dreptul să distrugem. Ar însemna tristețea și paguba a milioane de oameni, în vremuri ce vor veni, dacă noi, ascultând doar de necesitățile prezentului, am demola monumente de care aparent nu avem nevoie.*⁷ Tot aici se potrivește gândirea lui Edmund Burke, după care națiunile pot fi înțelese ca alianța dintre cei în viață, cei încă nenăscuți și cei deja dispăruți. Iar manifestarea acestei alianțe este păstrarea tradițiilor naționale, întreținerea patrimoniului cultural, darea ei mai departe, îmbogățirea ei prin asigurarea continuității ca zălog al menținerii valorilor culturale. Conceptul de patrimoniu folosit cu înțelesul de valoare de ocrotit ne sugerează gândul că suntem moștenitorii ei, la fel ca toate generațiile dinaintea noastră și de după noi, și nu beneficiarii exclusivi ai bunurilor culturale realizate de precursorii noștri, deci și ai mediului construit. Trebuie să administrăm bine această moștenire, să trăim cu ea și nu să risipim partea care se cuvine generațiilor din viitor.

Conservarea trebuie să aibă ca obiect habitatul, mediul locuit, ansamblurile, așezările, ținutul în întregime; ea trebuie să vizeze menținerea și totodată utilizarea elementelor singulare, a obiectelor particulare ca părți ale unui întreg. Inventarierea slujește acest scop pentru a deschide calea protecției juridice dacă dincolo de documentarea de bază a obiectivelor se procedează și la urmărirea continuă a stării lor, ajutându-i pe proprietarii dintotdeauna în întreținerea în bună stare a patrimoniului construit. Se vede cu ușurință că protecția patrimoniului, conservarea monumentelor istorice poate fi eficace în primul rând îndeosebi prin aplicarea acestor măsuri preventive: inventarierea, listarea patrimoniului construit, documentarea monumentelor demne de a fi conservate și rânduirea lor în baze de date accesibile, precum și îngrijirea sistematică a pieselor valoroase de patrimoniu construit. Cu asemenea măsuri preventive putem face cel mai mult și pentru păstrarea autenticității atât de mult invocate azi în legătură cu patrimoniul construit.

La începutul anilor '90, în Ungaria aflată în plină transformare nu erau date condițiile pentru demararea unui program de inventariere a patrimoniul pe întreg teritoriul locuit de maghiari, cu toate că statele membre ale Consiliului Europei adoptaseră la Granada pe 3 octombrie 1985 documentul pentru

protecția patrimoniului arhitectural al Europei, cunoscut astăzi sub numele de *Convenția de la Granada*, iar acesta era deja cunoscut în cercurile profesionale din Ungaria la sfârșitul anilor 1980. Mai mult decât atât, în urma deciziei Parlamentului Ungar, convenția a și intrat în vigoare începând cu 1 august 1990. În Olanda, bunăoară, trei ani mai târziu, în 1988 a apărut o nouă lege a patrimoniului și încă în același an s-a început realizarea unui program de documentare de 4 ani, vizând inventarierea monumentelor istorice construite după 1850 (*Monument Inventory Project*). În Ungaria însă nu a apărut decât în 1997, cu un deceniu mai târziu, a doua lege a protecției monumentelor (prima datează din 1883), pentru ca după câțiva ani, în 2001, să fie adoptată o și mai nouă lege a protecției patrimoniului, modificată și ea în 2005. Parlamentul Ungar a mai creat în 1997 și o altă lege despre „formarea și protecția mediului construit”. Indusă de recunoașterea faptului că presiunea care apasă asupra patrimoniul cultural european e în creștere, că bogata moștenire culturală constituită din construcții cu valoare monumentală, din ansamblurile și mediul lor natural, din grădini istorice, peisaje, teritorii cu importanță arheologică, e în pericol, legea pune un accent puternic pe ocrotirea locală (din partea autorităților locale) a valorilor arhitecturale existente.

Aceste valori joacă, respectiv pot juca un rol important între altele în configurarea calității vieții datorită puterii de atracție a noilor activități economice, respectiv avântului turismului. Însă chestiunea ocrotirii locale a valorilor arhitecturale depășește competența autorităților locale, este și o problemă națională, din moment ce țările care aparțin regiunilor europene nu-și pot promova varietatea culturală decât cunoscându-și patrimoniul și făcând eforturi pentru întreținerea și punerea lui în valoare. În această privință, inventarierea valorilor de interes local este deosebit de importantă, deoarece ele constituie temelia fondului de patrimoniu construit al unei țări.

Iată câteva articole mai însemnate din textul *Convenției de la Granada*⁸:

Articolul 10.

Fiecare parte se angajează să adopte politici de conservare integrată care:

1. să includă protecția patrimoniului arhitectural printre obiectivele esențiale ale amenajării teritoriului și ale urbanismului și să asigure luarea în considerare a acestui imperativ în diversele stadii de elaborare a planurilor de amenajare și a procedurilor de autorizare a lucrărilor;

2. să promoveze programe de restaurare și de întreținere a patrimoniului arhitectural;

⁷ MYSKOVSKY V. 1904.

⁸ KKMvDgy, 286–292.

3. să facă din conservarea, animarea și punerea în valoare a patrimoniului arhitectural un element major al politicilor în materie de cultură, de mediu și de amenajare a teritoriului;

4. să favorizeze atunci când este posibil, în cadrul proceselor de amenajare a teritoriului și de urbanism, conservarea și folosirea clădirilor a căror importanță nu ar justifica o protecție în sensul prevederilor art. 3 paragraful 1 al prezentei convenții, dar care ar prezenta o valoare din punct de vedere al integrării în mediul urban sau rural ori al cadrului de viață;

Articolul 15.

Fiecare parte se angajează:

1. să pună în valoare, în opinia publică, conservarea patrimoniului arhitectural, atât ca element al identității culturale, cât și ca sursă de inspirație și de creativitate pentru generațiile prezente și viitoare;

Articolul 17.

Părțile se angajează să facă schimb de informații asupra politicilor lor de conservare, în ceea ce privește:

1. definirea metodelor în materie de inventariere, protecție și conservare a bunurilor, ținând seama de evoluția istorică și de creșterea progresivă a patrimoniului arhitectural;

2. modalitățile de conciliere optimă a imperativelor ocrotirii patrimoniului arhitectural cu cerințele actuale ale vieții economice, sociale și culturale;

3. posibilitățile oferite de noile tehnologii în privința identificării și înregistrării, combaterii degradării materialelor, cercetării științifice, a lucrărilor de restaurare și a modalităților de administrare și de promovare a patrimoniului arhitectural;

4. mijloacele de promovare a creației arhitecturale care să asigure contribuția epocii noastre la dezvoltarea patrimoniului Europei.

Așadar, pentru a putea forma o imagine cât mai completă despre fondul construit care constituie tezaurul național și totodată resursa unei țări, de la cele mai mici detalii până la trăsăturile care contribuie la un sistem de legături regionale, este nevoie de o culegere sistematică de date, coroborarea integrală pe nivel național a informațiilor, ordonarea acestora într-o bază de date de tip spațio-informatic, de întreprinerea, precum și de accesibilizarea acesteia. Actualizarea permanentă a bazei de date asigură urmărirea schimbărilor spațiului cultural extrem de sensibil care reprezintă scena vieții de fiecare zi creând astfel condițiile pentru susținerea mediului construit, pentru posibilitatea proiectării viitorului. Baza de date va furniza informații pentru analizele indispensabile ale programelor de dezvoltare teritorială; prin ele pot fi elaborate forme de stimulare pentru

eficientizarea sistemului de taxe. Importanța bazei de date este inestimabilă atât pentru administrația centrală, cât și pentru administrațiile locale ale așezărilor; este indispensabilă pentru organizațiile civile și asociațiile de proprietari care au un rol important în explorarea și conservarea lor, pentru că le ajută să aibă la dispoziție informații la zi despre valorile de păstrat. În societatea informatică nu doar informațiile de interes economic și comercial trebuie să fie ușor accesibile, ci și informațiile privitoare la valorile patrimoniului cultural care, chiar dacă nu aduc beneficii materiale cu impact imediat asupra calității vieții, prin puterea lor de atracție exercită totuși o influență semnificativă asupra dezvoltării unei regiuni. Este deci util de știut, datorită căror clădiri, ansambluri de clădiri, arată Ungaria așa cum arată.⁹ Lucru valabil, desigur, pentru orice altă țară.

Același lucru îl susține Zsolt Máté în conferința sa intitulată *Patrimoniul cultural ca sistem de legături regionale: La începutul elaborării Planului Național de Amenajarea Teritoriului, alături de tratarea nesemnificativă în regulamente a patrimoniului cultural, cel mai mare dezavantaj l-a constituit lipsa totală – în comparație cu alte ramuri – a bazei de date spațio-informatică privitoare la valorile de patrimoniu cultural...* Or, explorarea legăturilor regionale ale patrimoniului, analiza la scară națională a sistemului de legături dintre anumite grupe de valori patrimoniale nu pot fi începute fără mijloacele furnizate de spațio-informatică. În baza de date spațio-informatică a patrimoniului cultural, între diversele sisteme de valori afective, spirituale, artistice și de alte feluri, valorile imobile sunt de primă importanță pentru scopurile amenajării teritoriale.¹⁰

Din cele de mai sus rezultă ce anume motivează cercetarea valorilor așezărilor, inventarierea și documentarea exhaustivă a patrimoniului construit și arată modurile de utilizare a inventarelor de patrimoniu, de valori arhitecturale. În cele ce urmează, să trecem succint în revistă punctele de vedere care trebuie să determine modul de execuție al acestor inventarieri și așezările transilvănene locuite de maghiari unde au fost ele întreprinse.

În urma lucrărilor unui grup de lucru însărcinat ad hoc, Consiliul Europei a publicat în 2001 un *Îndreptar* pentru inventarierea și documentarea patrimoniului cultural. În introducerea¹¹ îndreptarului se stabilește că inventarele de patrimoniu au un rol fundamental în cunoașterea, ocrotirea, accesibilizarea și conservarea fizică a clădirilor istorice, ansamblurilor, siturilor arheologice, peisajelor culturale și a moștenirii materiale. Cunoașterea datelor sistematizate puse

⁹ OROSZ B. 2002.

¹⁰ MÁTÉ Zs. 1999.

¹¹ GIDCH, 11–17.

la dispoziție de inventare, recunoașterea importanței lor constituie nu numai condiția consensului și acțiunii eficiente în vederea protecției patrimoniului, dar sunt esențiale și în alte privințe:

– Accentuarea rolului patrimoniului ca resursă a economiei naționale, valorificarea sa în domeniul turismului cultural, respectiv al dezvoltării locale și regionale.

– Întărirea identității și coeziunii culturale și comunitare la nivel național, regional și internațional, prin documentarea și popularizarea patrimoniului.

– Lupta concertată împotriva furtului și a comerțului ilicit cu valori artistice.

Inventarele patrimoniale reprezintă un ajutor fundamental pentru conservarea patrimoniului nostru comun ca element esențial al mediului. În același timp, ele sunt indispensabile pentru acționarea instrumentelor de conservare a monumentelor istorice (cercetare, proiectare, restaurare, conservare, accesibilitate), dar și pentru atingerea scopurilor educative.

Inventarele tematice servesc documentarea diferitelor clădiri cu diverse funcțiuni, specifice pentru așezări de felurite tipuri, sau a monumentelor arhitecturale dintr-o unitate peisajeră, o unitate teritorială rezultată din diviziunile administrative bisericesti, a anexelor gospodărești, sau, de pildă, a picturii care decorează interioarele, a mobilierului pictat ori a culturii materiale din domeniul artelor plastice sau decorative.

Inventarizarea cuprinzătoare, exhaustivă la scara așezării înseamnă inventarierea și documentarea privind toate aspectele și detaliile patrimoniului construit, a dezvoltării structurale a satelor și orașelor regiunii studiate, a relațiilor peisagistice, a particularităților locale economice și gospodărești, a segregării etnice și a evoluției situației demografice specifice locului, a morfologiei ansamblurilor construite, dar și a altor caracteristici, precum trăsăturile date de modul de folosire al materialelor de construcție. Analiza prealabilă a fiecărei localități cuprinde și documentarea specificităților structurale și a evoluției lor (pe baza hărților vechi care fixează stările istorice). Relevarea și inventarierea completă a patrimoniului construit la scara așezărilor și evaluarea sa fac posibilă elaborarea sistemului condițiilor de conservare la scară națională, care să țină seama însă și de datele regionale și locale, respectiv de utilizarea mijloacelor juridice și economice pentru conservarea utilă a patrimoniului.

Așa cum am menționat, în Transilvania relevarea la fața locului, fotografierea și documentarea – cu ambiții de exhaustivitate și după standarde profesionale moderne, cu fișele istorice și hărțile aferente – a bunurilor imobile (monumente istorice, clădiri publice și locuințe cu valoare monumentală) și a va-

lorilor mobile bisericesti a fost întreprinsă mai întâi în așezările Bazinului Baraolt, din județul Covasna, în 1997, apoi în cele de pe valea superioară a Nirajului, în cursul anilor 1998-1999.

Bazinul Baraolt este una dintre microregiunile istorico-etnografice, respectiv micro-peisajele culturale specifice ale Ținutului Secuiesc. Numele de *Erdővidék* apare pentru întâia oară în secolul al XVII-lea (dioceza reformată *Erdővidék*). Poziția pitorească, precum și trăsăturile sale – fie comune cu cele tipice ale regiunii, fie singulare, provenite din caracterul de zonă de margine –, bogatul său patrimoniu cultural și construit stârnesc interesul și generează puterea sa de atracție. Această unitate peisajeră însumează peste douăzeci de așezări, având centrul firesc la Baraolt. Monumentele arhitecturale caracteristice oglindesc bine tradițiile culturale ale ținutului, relațiile sale economice. Pe lângă agricultură, dezvoltarea meșteșugurilor organizate în bresle, apoi înflorirea acestora, industria minieră, fabricarea țiglelor și a cărămidilor, siderurgia au influențat puternic formarea chipului arhitectural al ținutului. Coloana sa vertebrală, strânsă între munții Baraoltului, versantul sudic al munților Harghita și munții Perșani, este alcătuită de localitățile scaunului filial de odinioară Brăduț (din scaunul Odorhei) și ale scaunului Micloșoara (coadministrat cu scaunul Trei Scaune). Unii autori, din considerente geografice, completează unitatea cu așezări învecinate aparținând din punct de vedere administrativ fostului comitat Alba Superior, sau de districtul Brașov. În pofida demolărilor continue, bogatul patrimoniu arhitectural al micro-peisajului abundă de valoroase monumente de arhitectură. Sunt caracteristice clădirile de locuit și gospodărești construite din piatră, pealocuri din lemn, remarcabile printr-o arhitectură simplă, dar pretențioasă, conacele fiind cele mai interesante dintre ele. Dintre castele, pe lângă locuințele de odinioară ale familiei Daniel din Tălișoara și Vârghiș, trebuie să amintim castelul renascentist din Micloșoara al familiei Kálnoky – acesta, după ce a suferit degradări nedemne în deceniile dinainte, datorită muncii de cercetare și restaurare din ultimii ani este în curs de înnoire treptată. Monumente caracteristice ale zonei sunt bisericile diferitelor confesiuni, cu origini în Evul Mediu și înconjurate de ziduri de fortificații din secolul al XVII-lea la Belin și Aita Mare. Nu puține la număr sunt bisericile mai recente, ridicate sau reconstruite în cursul secolelor XVIII-XIX, care ascund valori patrimoniale.

Cealaltă unitate peisajeră cercetată a Ținutului Secuiesc este micro-regiunea locuită de maghiari din fostul scaun Mureș, care se găsește în *bazinul superior al Nirajului* (amonte de Acățari). În cuprinsul acesteia

putem deosebi din punct de vedere confesional așezările din aval, predominant protestante (reformate, unitariene sau cu populație mixtă), respectiv blocul de nouă sate romano-catolice de la izvorul Nirajului, situat în zona de influență a mănăstirii franciscane de la Călugăreni. Singura localitate de tip urban a unității peisajere și totodată cea mai importantă așezare în trecut și în prezent este Miercurea Nirajului, înglobând după reorganizarea administrativă din 1968 și alte două așezări istorice învecinate, de pe malul Nirajului. Prin comparație cu celelalte așezări dintre care mai multe se regăsesc în registrele dijmelor papale de la 1332, prima atestare documentară a Miercurii Nirajului este relativ târzie, din 1567 când este deja menționată ca „oppidum”. La data aceea este a doua așezare din scaun după Târgu Mureș, în ceea ce privește numărul populației. Și-a păstrat rangul de târg – reînnoit de mai multe ori – până în secolul al XIX-lea. Până în prima jumătate a secolului al XVIII-lea orașelul a jucat un rol important în viața juridicțională a scaunului Mureș. Clădirile pieței principale, dominate de biserica reformată construită în 1838, constituie o prezență determinantă în peisajul mai degrabă rural al așezării și arată că pierderea statutului de târg, în 1872, nu a trecut fără să lase urme în structura localității.

Cele mai valoroase monumente ale patrimoniului construit de pe valea superioară a Nirajului sunt monumentele bisericesti. Au o importanță ieșită din comun bisericile unitariene din Sânvășii și Mitrești, care păstrează elemente romanice, cele reformate gotice din Bâra și Eremieni, precum și biserica de secol al XVII-lea a mănăstirii franciscane de la Călugăreni. Releveele întocmite cu ocazia inventarierii au fundamentat din punct de vedere profesional începerea recentelor lucrări de restaurare. Structurile din lemn folosite cu precădere și la clădirile de locuit din zonă constituie un patrimoniu arhitectural valoros prin clopotnițele de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (Eremieni, Maiad, Rigmani) și capele (capela de cimitir din Călugăreni, capela greco-catolică din Troița). Zona este dominată de case de locuit construite la frontul străzii; sunt clădiri cu pereți din cărămidă, bârne sau împletituri lipite cu lut, formate din două-trei încăperi, acoperite deja în două ape cu pinioane teșite și învelitoare din țigle-solz. Evoluția socială specifică a zonei explică numărul insignifiant de locuințe nobiliare. În interiorul zonei studiate cel mai bogat patrimoniu construit se găsește la Bâra, la est de Miercurea Nirajului, respectiv la Călugăreni, așezare situată pe drumul care se desprinde din șoseaua Miercurea Nirajului–Sovata înainte de Mătrici. Așezarea, întinsă de-a lungul Nirajului și având mai multe străzi, este

menționată documentar pentru prima dată în recensământul din 1567. Călugăreni a fost filia Mătricilor până în 1636 când franciscanii, cu sprijinul lui Mihály Toldalaghi, căpitan general al scaunului Mureș, au întemeiat o mănăstire pe colina deasupra satului și au construit între 1650-1680 biserica vizibilă și azi, laolaltă cu clădirile mănăstirești transformate în cursul secolului trecut. Începând cu 1669, aici a funcționat și o școală elementară mănăstirească bine susținută financiar. Biserica mănăstirii, unică în arta transilvăneană prin tezaurul formal situat la trecerea de la Renaștere la Baroc și prin bogăția mobilierului, este monumentul cel mai remarcabil al așezării; însă alături de ea clădirea mănăstirii, folosită azi ca spital de boli nervoase, capela din lemn din secolul al XVIII-lea, a cimitirului, și cele aproximativ cincizeci de monumente documentate de construcții țărănești au și ele o valoare patrimonială importantă.

Aceste două programe de documentare au ajuns în faza cea mai avansată în ceea ce privește gradul de definitivare; au fost încheiate fișele istorice ale așezărilor, în format digital, documentațiile cu fișe ilustrate cu fotografii ale patrimoniului imobil și ale bunurilor mobile bisericesti dintr-o unitate anume peisajeră, respectiv fixarea datelor pe hărți la scara 1:5 000. Au fost încheiate și releveele amănunțite ale unui mare număr de clădiri istorice sau edificii caracteristice, determinante pentru peisajul așezărilor, între care clădiri publice, case de locuit, anexe gospodărești tipice. (A se vedea pagina de web a Fundației „Entz Géza”: <http://www.ega.ro>.)

Culegerea de date din Bazinul Baraolt, releveele, apoi documentarea au fost făcute sub îndrumarea istoricului de artă *András Kovács*, profesor la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, de studenții facultății de istoria artei din această instituție, în cadrul practicii de vară; alături de ei au participat la lucrări și studenții de istoria artei de la Universitatea „Eötvös Loránd” din Budapesta. La relevee au mai lucrat colaboratori de la numeroase instituții culturale transilvănene: istorici-muzeografi, arhivari (*Jenő Zepezčaner* și *Gusztáv Hermann* de la Muzeul „Haáz Rezső” din Odorheiu Secuiesc, *Zoltán Cserey* de la Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe, *Sándor Pál-Antal* a de la Arhivele Județene Mureș), arhitecți de la organizații profesionale civile (Atelier M, Sfântu Gheorghe) sau din Ungaria (*Csaba Keresztessy* și *József Sebestyén*, autorul acestui rezumat, coordonator al programului transilvănean de inventariere din partea OMvH și a TLA). Releveele de arhitectură au fost executate de arhitecții transilvăneni *Attila Zakariás*, *István Balázs*, *Sándor Benczédi*, *Tamás Emödi*, *Árpád Kovács*, *Márta Fekete*, *László Máthé* 7, *Attila Tusa* și

din Ungaria (*Márton Sarkadi*). Finalizarea întregii documentații și corecturile necesare sunt actualmente în curs de execuție, sub îngrijirea istoricului de artă *János Fejér* din Várgheis; sperăm că în curând va fi finalizat și materialul expoziției care va prezenta patrimoniul construit al Bazinului Baraolt. Coroborarea materialului documentar de pe valea Nirajului este făcută de istoricul de artă *Zsolt Kovács*; cea mai mare parte a releveelor și documentărilor a fost realizată de arhitectul *Tamás Emödi*, împreună cu arhitectii *Arnold Maczalik*, *Zsolt Kozma* și colaboratorii lor, și nu în ultimul rând de conducătorul științific și supervisorul *András Kovács*, de asemenea cu participarea studenților. Digitalizarea hărților din baza de date a fost executată prin munca perseverentă și temeinică a istoricului de artă *István Karácsony*.

Din păcate, utilizarea efectivă a inventarelor de așezări încheiate până acum este deocamdată îndoielnică. Desigur, pentru includerea patrimoniului în planurile de dezvoltare durabilă și pentru funcționarea adecvată a managementului patrimonial sunt necesare necondiționat documentarea cuprinzătoare a valorilor așezărilor și structurarea lor în inventare de valori, iar coagularea bazei de date reprezintă mai mult decât o unealtă științifică cuprinsă în recomandările internaționale. Inventarierea valorilor și documentarea patrimoniului au importanță strategică, constituind un material de fundamentare indispensabil, în primul rând pentru amenajarea și dezvoltarea teritoriului.¹² Legătura dintre patrimoniu, ca tezaur cultural, și efectuarea inventarelor este

una strânsă; inventarul de valori exhaustiv și detaliat, cuprinzând laolaltă bunurile imobile, mobile și spirituale constituie unul dintre mijloacele importante ale trecerii mai departe din generație în generație a patrimoniului cultural valoros. Putem presupune, de asemenea cu bunăvoință, că importanța acestor inventare de valori a fost recunoscută și în Transilvania. Totuși, cel puțin după cunoștința autorului acestor rânduri, deocamdată nu au fost utilizate, respectiv asemenea utilizări abia au avut loc.

Într-o fază următoare, baza de date ar trebui făcută accesibil pentru toată lumea. În Ungaria, Sistemul Informatic de Amenajare și Dezvoltare a Teritoriului (*Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer – TeIR*), pus în funcțiune de Váti Kht. garantează prin mijloacele tehnicii de calcul operabilitatea bazei structurate de date a patrimoniului construit, de interes național și local, și vizualizarea datelor pe hartă. A fost făcută posibilă adăugarea continuă a datelor ulterioare, actualizarea acestora, și au fost puse bazele unei monitorizări la nivel național capabilă să evalueze starea protecției locale a patrimoniului construit. Din păcate, aceste date sunt deocamdată inaccesibile sau abia accesibile până și în cazul TeIR. Să mai fie și azi adevărată afirmația lui Viktor Myskovszky, din 1898 (!): *acum pare că ni s-a mplinit soarta, că nu mai putem face nimic pentru a supraviețui.*

25 iunie 2009

(Traducere de Kázmér Kovács)

Sarudi Sebestyén, József – Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, Táncsics Mihály u. 1., H-1014; Jozsef.Sebestyeny@koh.hu
Kovács, Kázmér – Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, str. Kós Károly u. 10., RO-520055

Irodalom

*** GIDCH = *Guidance on inventory and documentation of the Cultural Heritage*, Strasbourg, 2001.

*** KKMvDgy = *Karták könyve, Műemlékvédelmi dokumentumok gyűjteménye*, Budapest, 2002
 (<http://www.terport.hu/main.php?folderID=2823>).

*

FILEP A.

2008 Adalékok Énlaka településnéprajzához, in: *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról* (ed. Visy Zs. – Szávai M.), Énlaka–Pécs, 61–107.

ILLÉS D. – ILLÉS I.

2007 A kulturális és természeti örökség területi szempontjai Európában – Projektek az örökségről, *Falu Város Régió*, Budapest, 2007/4, 51–59.

KOVÁCS K.

1991 Beszámoló a szentgyörgyi találkozóról, II, Jegyzet, *Pavilon*, 5, Budapest, 89.

MÁTÉ Zs.

1999 *A kulturális örökség mint térségi összefüggérendszer*, Váti Kht. (<http://www.terport.hu/main.php?folderID=2823>; http://www.sze.hu/ep/arc/irod/MZS1999_MoOroksTerinfo.pdf).

MYSKOVSKY V.

1904 Műemlékeink pusztulása, *Művészet*, 1904/3, 178–185.

¹² ILLÉS D. – ILLÉS I. 2007.

OROSZ B.

- 2002 *Európai folyamatok, nemzetközi deklarációk és az épített örökség helyi védelmének jelentősége*, Váti Kht.
(<http://www.otk.hu/cd02/1szek/oroszb/int.htm>).

R. SÜLE A.

- 1990 Terület- és településrendezési tervek Romániában, *Regio*, I/1 (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00001/pdf/06.pdf>).

(SARUDI) SEBESTYÉN J.

- 1990 *Háromszéki műemlék felmérések* (catalog de expoziție), Budapest.
1991 Beszámoló a szentgyörgyi találkozóról, I, A sepsiszentgyörgyi műemléki találkozóról, *Pavilon*, 5, 86–89.
1992 Műemlékvédelem a Kárpát-medencében, II (Bozsok, 12–21 noiembrie 1992), *Műemlékvédelmi Szemle*, 1992/2, 128–131.
1998 *Erdővidék épített öröksége* (catalog de expoziție), Budapest.

Az épített örökség településléptékű dokumentálása Erdély magyarlakta térségeiben

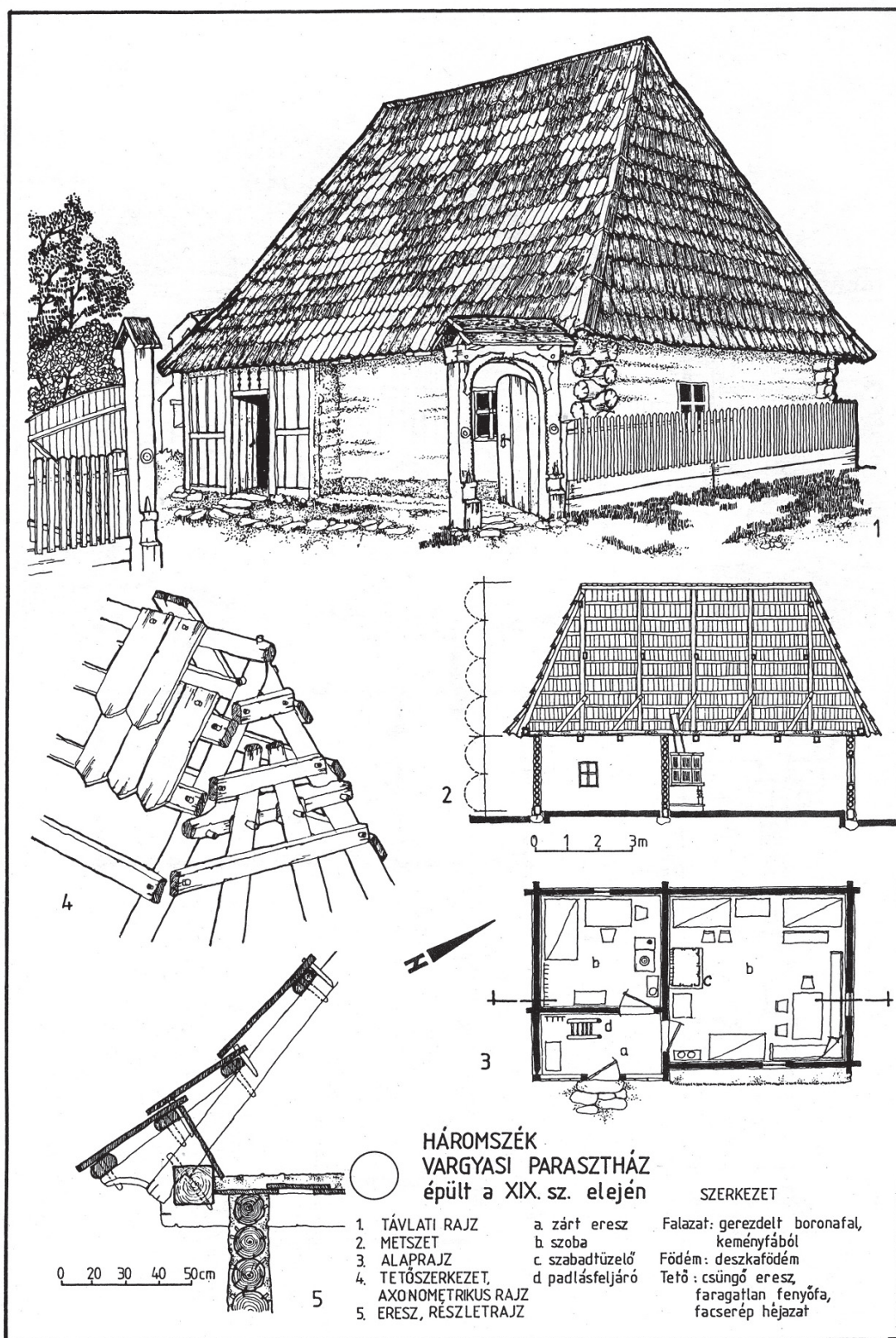
(Kivonat)

Az összefoglaló mindenekelőtt a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elődintézményei, valamint a romániai magyar és magyarországi partnerintézmények és szakmai műhelyek (Keöpetzi Sebestyén József Műemlékvédő Egyesület, Entz Géza Alapítvány, M Műhely, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem stb.) 1989 utáni erdélyi, a magyar épített örökséget és kapcsolódó egyházi műkincsanyagot felmérő tevékenységét tekinti át, kiemelten tárgyalva az erdővidéki és a Felső-Nyárád menti felvételt (19, illetve 44 település).

Documentation of the built heritage of Transylvanian regions inhabited by Hungarians on locality level

(Abstract)

This comprehensive study overviews the activity of the predecessor institutions of the National Office of Cultural Heritage, of the Hungarian and Romanian partner institutions and professional workshops (“Keöpetzi Sebestyén József” Society for the Protection of Historical Monuments, “Entz Géza” Foundation, M Workshop, “Babeş-Bolyai University”, “Eötvös Loránd” University) regarding the evaluation of the Hungarian built heritage of Transylvania after 1989 and the related ecclesiastic treasure of art material, focusing on the Erdővidék (Baraolt Basin, Covasna County) and the Upper-Nyárád (Niraj River) region.

11

Figura 1 Relevul unei case țărănești din Vărgheș (Bazinul Baraolt, jud. Covasna), de la începutul sec. al XIX-lea, în expoziția din 1990

Figura 2
Furnalul din Filia (Bazinul Baraolt, jud. Covasna)

Figura 3
Peisaj din Lendava (Ținutul Murei, Slovenia)

Figura 4
Stradă din Herculian (Bazinul Baraolt, jud. Covasna)

Figura 5
Harta oraşului Baraolt (a doua jumătate a anilor 1970)

Figura 6 Altarul principal din biserica romano-catolică Sf. Adalbert din Baraolt

Figura 7 Clopotnița bisericii reformate din Bodos (Bazinul Baraolt, jud. Covasna)

Figura 8 Baronul István Daniel de Vargyas (1684-1772), primul baron din familia stăpână a două castele din Bazinul Baraolt

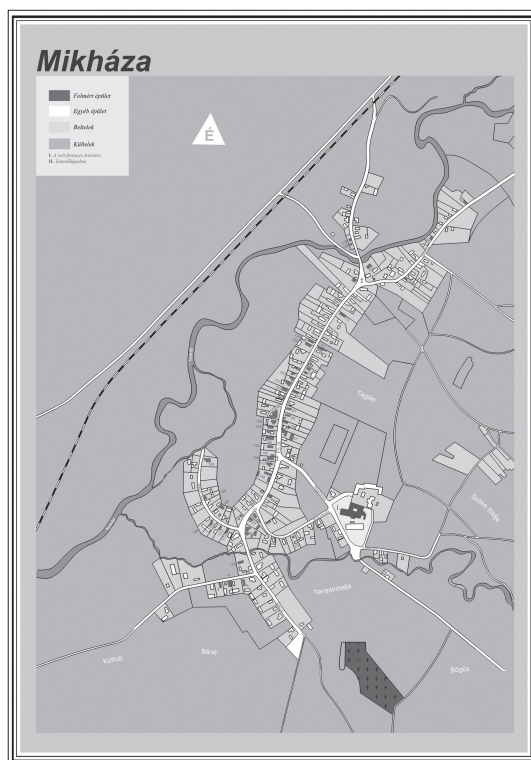

Figura 9 Harta satului Călugăreni (bazinul superior al Nirajului, jud. Mureș)

Figura 10
Biserica mănăstirii franciscane din Călugăreni

Figura 11
Călugăreni, str. Principală nr. 67, fațada dinspre stradă

Figura 12
Călugăreni, str. Principală nr. 67, releul fațadei dinspre curte

Figura 13
Satul Băra (bazinul superior al Nirajului, jud. Mureș)